

På julaftonen, och föresten även under själva julhelgen kunde man fordom få besök av julbocken. Antingen var det en dräng eller piga som på detta sätt utstyrt sig för att åstadkomma munterhet och glädje. Men å andra sidan fanns det fordom i nästan varje by ett s.k. orginal, en rolighetsmakare som tog sig uppgiften ann. Denne som kanske var glad åt de starka varorna, kunde genom att "gå julabock" eller "julaspöka" som det ibland kallades, skiffa sig ett billigt rus, då det fordom stadgades, att ar och en som kom på besök under julen skulle udfägnas med såväl torrt som vått.

För att bocken skulle göra verklig lycka, måste han vara utstyrd på ett särskilt orginellt sätt, samt den som arregerade detta synnerligen slängd i truten.

En utklädning till bock kunde ske enligt följande :

Till huvudbonad tog man ett av halm förfärdigat bockhuvud, vilket var försett med horn/ halm/ På armar och ben hade man dragit fodralliknande halmbeklädnader samt om kroppen en fårskinspäls / ullens utför/. En dyl. utrustning kunde alltid vänta på att bli mottagen med den största tillfredställelse, ehuru väl barnen ofta voro mycket rädda för julbocken.

När nu bocken kom till någon gård, knackade han först på dörren, och då far eller mor i huset bjöd att stiga in, lurvade bocken på alla fyra/ händer och fötter/

in i stugan. Från första stund blev det nu ett hiskelit väsen i stugan, barnen
skrika av rädsla och klänga sig fast i "morsa" långa kjortlar. När de omsider börjat
lugna sig börjar bocken berätta allehanda befängda historier, dansa, hoppa och göra
sig så lustiger som möjligt allt under det han lurvar omkring i stugan. Här och där försöker
försöker han stänga till någon, finns någon flicka får hon sannerlige^{ny} se upp, bocken
de nämligen ett synnerligen gott öga till dessa.. Rent lustigt kunde det vara se bocken
hoppa upp i en säng och där liggande sjunga allehanda glada visor. Omsider vill bocken
emellertid ut på nya äventyr, men innan dess skulle han först ha förtäring. Många
glada skratt klingade den signande julekvällen åt bocken^S besvärligheter då han skulle
intaga sin förtäring. Detta skulle ju göras så, att ingen kunde lista ut vem den utklädde
klädde var. Sedan han fått sin förtäring hoppade han ut genom dörren för att fortsätta
sitt gyckelspel på annat håll, men dessförinnan önskade han gården en Fröjdefull Jul.

Järken ai 1880.

4138

Knud som kör Julen ud.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3

Knud är väl hans egentliga namn fast han i min hemtrakt alltid kallades för Knud.

Nu är han väl bortglömd för många men det är inte mer än cirka fem år sen en sådan där "Knudagubbe" kom till ett gille i Brunnby. Men han blev inte gammal, ty bonden som fick honom dränkte honom i en märjelgrav. Han, d.v.s. Knud var kommen ifrån en granne, som inte var bjuden med på kalaset.

Det var i alla fall ett elände dessa Knudagubbar kunde ställa till. I regel var själva det yttre rent av skräckande, tillverkade som de voro av det enklaste material: ett par trädstakar till ben och ditå armar, en säck stoppad med halm, utanpå dessa ett par byxor och en rock samt någon sorts huvudbonad av så gammalt och trasigt slag som som möjligt.

Man var mycket mån om att tillverkaren inte skulle bli röjd. Ansikte hade han inte utan det fick hatten skylla så den kunde. Nu hade det väl gått an med Knud om han bara hade varit tyst men han tjänstgjorde som det värsta samvete och som den värste åklågare och ärekränkare. Han sändes nämligen aldrig ut utan att vara försedd med ett ett s.k. pass i fickan. De voro i sanning hemska dokument dessa pass, skrivna som de de voro med så förvrängda, men dock läsliga bokstäver som möjligt. Var det någon som hade gjort något hyss under året eller på annat sätt skämt ut sig, så kunde

N^o
Förenkan år 1870

Julhalmen. 4138

5

Den halm, som man fordom plögade lägga på golvet i folkrummet eller som man också sade "stuan" skulle bäras in i skymningen julaftonsdagen. Denna utgjordes av tröskad råghalm, som därefter blivit kammad, d.v.s. alle mindre halm hade blivit fräntagen. Sedan halmen blivit plaserad på golvet, uppreste man mitt i rummet en vacker kärve, en julgubbe eller julkäring. Dessa föremål som ingenting annat vore än halmfigurer, tillverkade uteslutande av råghalm, och utpyntade på alla sätt voro välkomna för att man omkrin^g dessa skulle leka och ha roligt. Då föremålen föreställde en gubbe eller kätting och de endast voro avsedda att stå stilla voro dessa icke iförda några som helst mans eller kvinnokläder med undantag att man på huvuden av dessa möjligen hade fäst en hatt eller ett kläde. Figur^{er}na voro bra ihopkomna och omlindade här och där av rött garn. Halmen i stugen, undanföstes i en krok om dagarna, men fick för övrigt kvarliga där hela julen ända till Knut. Då hopsamlade man den och lade den för sig själv i en krok i "manset"/stall eller ladugård / där den fick kvarligga fram på våren då den gavs åt kreaturen då dessa skulle ut på bete. Man förfärdigade också små kors cirka 50 cm. långa som sedan hängdes eller fästes van-för dörrarna i såväl stall som ladugård. Detta skulle då först befrämja växtligheten på åker och äng samt för det andra bevara gården för all slags olycka. Julhalmen kom även till användning för omlindning av frukträdd^{or} resultatet skulle bli en rik och givande skörd.

Lucia.

4138

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

6

Med Lucia dagen inledes julmånaden, och den 13 jan. tjugonedag jul, utgår den samma. På Luciadagen skulle man vara god mot såväl människor som djur. Under Lucianatten, som ansågs vara den mörkaste och längsta på hela året, drevo småpysslingar, gastar och varjehanda otyg fritt sitt spel med människorna. Man kunde emellertid skydda sig genom att lägga stål på trösklarna eller också genom att rita kors på dörrarna. Det gällde således att vara på sin vakt och ej vistas utomhus mer än nödvändigt var. Till Lucia skulle alltid julölet vara bryggt, och som gammal god sed bjöd skulle man alltid hålla litet öl på ett av gårdens vårdträd detta för att ej andarna skulle förstöra brygden. Men Lucianattens största betydelse var dock dess förmåga att lyfta en flik å framtidens slöja, varom mera längre fram.

Enligt vad jag kan minnas betraktade man ej Lucia-Dagen som någon särskild helgdag -- dock voro en del arbeten förbjudna denna dag. Sålunda fick man t. ex. inte väva denna dag, och den som likväl gjorde detta kunde vänta att det väva förr eller senare kom att brinna upp. Man fick ej heller spinna. Spinnrock och vävstol bode helst vara undan före Lusse-vakan. Bland arbeten som kunde utföras denna dag kan nämnas ljusstöpningen. På Lucia-dagen skulle enligt gammal tradition ett par kärvar tröskas, detta för att man skulle få Lucia-brännvin.

För att skydda djuren mot förgöring skulle dessa på Lucia-dagens morgon dels utfodras

4138

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

dels av den maten såsom bröd o.d. som man haft under Luciaaftonen dels gav man korna en extra
en extra höranson eller otröskade havrekärvar, vilka då helst borde vara av det sista
som bundits vid inkörandet. Man brukade därför vid inkörandet av vårsäden lägga ur-
dan dessa. Vid nattutfodringen av kreaturen skulle man meddela dessa att det var Lucia-
natt. En vanlig ramsa som brukades i en eller annan variation var denna: "Ät och bit,
tag kraft i natt, det är Lusse-natt i natt".
På min ungdom förekom s.k. Lucia-vakor vid vilka förekom dans, musik med servering
av kakor med kaffe, mjöl eller öl. Enligt gammal god tradition skulle en av husets
yngre kvinnliga medlemmar uppvakta de övriga innevånarna med kaffe och bullar, vilka
serverades på sängen. Detta skedde i vanliga enkla bondhem utan någon som helst ut-
klädning, däremot plögade man illuminera fönstren. På större gårdar skulle den som ser-
verade det tidiga ottekaffet vara utklädd i en fotsid, vit lång skjorta. På huvudet
bar hon en krans, vilken var tillverkad av myrten, och i vilken en del mindre ljus voro
plaserade. Under serveringen skulle ljusen vara tända. På större ställen vankades
först en präktig frukost bestående av ost, bröd, korv, sylta lungmos, fläsk m.m. vadan
alltså husmodern och pigorna fingo stiga upp ganska tidigt för att hinna med allt i
rätt tid. Redan kl. 3 à 4 på morgonen väcktes det övriga folket, som sittande i säng-
arna förtärde de många anrättningarna. Till kaffet serverades en del "kagebröd" såsom

4138

*hem*LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

8

klenor, vofflor, tomme-kager, formkakor, goråskakor och klenetter. I mitt barndoms-
bakade vi den s.k. "Lussekatten". Den hade formen av det nu så aktuella hakkorset med
snäckformigt vridna armar.

Lucianatten var för ungdomen, särskilt den giftasvuxna flickorna, en betydelse-
full natt, ty då kunde de enligt traditionen få reda på sin tillkommande. Om de när-
kl. slog tolv sutto framför spegeln, skulle den blivande fästmannen komma att visa
sig. Eller kunde de sätta sig vid bordsändan med en skål öl, en skål vatten och en
skål mjölk. Vid tolvslaget skulle den blivande maken infinna sig, och då gällde det
sannerligen att ha ögonen med sig. Tog han skålen med vattnet, var han ett dåligt
parti. Valde han däremot mjölkskålen, var han ett eftersträvansvärt parti. Även
andra tecken borde man lägga märke till. Kom den nattlige gästen vitklädd, skulle
man snart dö. Sitt öde kunde man också få veta genom att på måfå slå upp en psalmbok.
Kom man därpå bröllopspsalmen, varslade det om bröllop, en begravningspsalm däremot
en gravöl innan årets slut. Otaliga andra sätt förekomma som anlätades av de giftas-
vuxna flickorna då de ville veta något om sin tillkommande. Figor som önskade sig
gifta plögade på Lucia- aftonen läsa en bön, som om jag minns rätt hade följande ly-
delse:

" Lucia den blida

Skriv endast på denna sida!

4138

skall få mig att veta,

vems säng jag skall bäda

vems barn jag skall bära,

vems käraste jag skall vara

och vems famn jag skall sova uti."

Lucianatten var en av de fem nätter under året, då man kunde gå den s.k. "års-
gången". Denna hade till ändamål att utforska vad kommande tider skulle bära i sitt
sköte samt vilka som skulle dö under det stundande året, ty från sådana gårdar utgick
då ett liktåg.

På Luciaaftonen förekom en hel massa upptåg, lekar, dans och gyckelspel. Från min
tidigaste ungdom minns jag huruom jag tillsammans med drängarna klädde ut en halm-
kärve i kvinnokläder. Om vi hade något särskilt namn på denna figur kan jag tyvärr
nu inte minnas. Men kärven pyntades ut i sina kläder så att den såg riktigt smårolig
ut. Under aftonens lopp tråddes dansen med liv och lust och den uppstoppade halm-
figuren svängdes i dansens virvlar av starka karlar särskilt sedan de senare fått
sig ett par glas "tramsevatten". På ett ställe, där man särskilt ville driva med
karl, passade man på att ge honom så mycket brännvin han ville ha och sedan han omsider
gått till vila lade man den utklädda halmfiguren i samma säng. Ja, det kunde hända

Skriv endast på denna sida!

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

9

4138

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

10

att man svepte band om båda två, så att han omsider då han vaknade på morgonen fann sig stadigt förenad med halmdockan. Ett mycket uppskattat nöje var ^{då} "att stå på pass", .v.s. man låg på lur i någon undanskymd krok för att se vad karlen ifråga gjorde och sade då han vaknade. De ord han då fällde flögo givitvis med blixstens hastighet undt omkring i byn och det hände inte sällan att de blevo s.k. bevingade ord som länge brukades i bygden. I detta sammanhang kan jag nämna några sådana som uppkommit på ovan angivna sätt:

" De, va fan Kersti, ligger du hos mej.

Aktade Johanna, mor ser et

Ad jag inte vest de for, här har jag legat hela natten

De va roled, men håll inte så hårt.

Vim ligger på benen, ännen har ja ju fri.

Har du lat de hos med, du som har fästman.

Ti, ligg och håll käften, jag har ont i hoedet.

Änners, de horrar i hoedet. "

Många andra ordtyg kunde förekomma, men de nämnda voro de som kommo att hålla sig

längst i folkmunnen.

De beklagna Lucia-vakorna, med dans och lek har förekommit 1875

Skriv endast på denna sida!

4138

Stjärngossar.LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV—
11

Vid julen förekom sedan gammalt kringvandringar av s.k. stjärngossar. Dessa kring-
vandringar var helt enkelt ingenting annat än ett allmosetiggande. Ofta sträckte sig
dessa vandringar över jul och nyår. Vanligast uppträdde de Julaften, nyårsaften &
trettondedags afton. Dessa gossar voro utklädda i underliga dräkter, sålunda
hade de ofta utanpå ens vanliga kläder dragit en lång vitt fotsid skjorta och
på huvuden ^{hade} de toppformiga pappersmössor. Andra utklädningar kunde ju även förekomma.
förekomma. Man klädde sig bakvänt, d.v.s. man vände ut och in på kläderna, detta
var ju allra enklast och för övrigt billigast vilket ibland kunde åstadkomma synner-
ligen stor effekt. Bland stjärngossarna hade man en lustig kurre som kallades
Judas, denna uppträdde med sotat ansikte och ett stort präktigt lösskägg på huvudet
bar han en gammal mössa eller en bredskyggig hatt som överrock hade han en ut och
invänd päls eller i brist på detta plagg kunde han även uppträda i ett gammalt
långrandigt
"dynevår". När man kom till någon gård klappade man först på dörren varefter
man stämde upp "Goder morgon, goder morgon både fader och mor, och när man kom
till orden i visan " nu låter mor upp dörren, varen lustig och glad" öppnades dör-
ren ~~ren~~ varefter sångarna trädde in i stugan. Judas trädde sist in. Man lade
synnerligen stor vikt på alla roliga komplex som framfördes av sällskapets ro-
lighetsmakare. På hans uppträdande, hans komik och hans berättelser berodde ofta

Skriv endast på denna sida!

gåvornas storlek. En verklig rolighetsmakare kunde formligen få stugans inne-
vånare att på vid gavel öppna penningpungen, vilket för stjärngossarna var huvudsak-
ken. I en gammal visa som dessa stjärngossar plögade sjunga heter det:

" Vi hava en Judas, som bär våran pung,

Jag tror att han är kommen från Skogen.

Och mössa det har han så lång som en lur,

Hans näsa pekar, han pekar åt krogen.

Han är svarter i syna liksom en murjan

Han kunde lätt skrämna bort alla små barn,

När som de få se honom skratta.

Härpå kunde Judas svara:

Så svarter jag är, är jag väl bekant

En herre och konung av Moria Land."

Det hörde till god ton att stjärngossarna skulle förplägas och ibland hände det att
de stannade tills gårdsfolket somnat i julhalmen och ljusen släckts i sovstugan.

Det hände ofta då att dessa smögo sig under julbordet och med nål och tråd sydde fast

dem som lagt sig hos varandra. På morgonen när man vaknade blev det många röda kinder

Skriv endast på denna sida!

4138

då flickorna funno att de stadigt voro förenade med sin hemliga hjärtanskär.

Lyften var i utvärld, eller ock på en sin utbuds prä i trappan.
Mådes dyf. kring vardande Sjöningsassos anskring i 1880.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

13

Julkärve.

Det var ej blott människorna som skulle ha sin traditionella jultraktering. Även våra stumma vänner blevo föremål för medömkan under juldagarna. Sålunda var det åtminstone i min hemtrakt, att man av en vanlig otröskad sädeskärve / havre/ gjorde ^{S/}en kransformig figur. Sedermera ändrades detta därhän att man helt enkelt tog en vanlig kärve och upphängde denna på en hög stång. I mitt hem, åtminstone far påstod att den tjänade till skydd mot häxorna, I den händelse man kom till att glömma att att sätta ut en dyl. kärve kunde man riskera att under påsken få ovälkomna besök av de s.k. ^{B/}låkulleresenärerna.

Före Lucia borde man helst ha tröskat. Redan innan säden tröskats utvalde man vissa kärvar, av vilkas innehåll julölet skulle bryggas och julbrödet bakas.

Julhalm.

I min hemtrakt var det fordom brukligt att från julafton till tre heliga konungars dag omlinfa fruktträden med halm. Detta gjorde man dels därför att man ville skydda träden för onda andar som särskilt under denna tid drevo sitt gyckelspel med människorna, dels därför att man genom detta tillvägagångssätt trodde sig kunna utverka en god och riklig skörd under det kommande året.

Under julen hängde över bordet en halmkrona/ gjord av råghalm/ prydd med kulört

grannlåt. Denna krona hängde på ett tagelstrå och var därför i jämn svängning.

Även genom detta arregemang trodde man sig kunna utverka en ypperlig skörd.

En klok och omtänksam husbonde plögade under sommarens lopp slå litet hö utanför ladugården, vilket sedan sparades till julen. På julaftonen få kreaturen detta vilket då skulle medföra att korna kommo hem ordentligt på kvällarna då de släpptes ösa i skog och på äng om våren.

Fordom trodde man även att man kunde få korna tjuvmjölka av trollharar eller "Bäran" / ett mystiskt väsen som trollkunnigt folk hade i sin tjänst. Men genom att nu ge korna av ovanstående hö på julaftonen behövde man inte hysa några dyl. farhågor.

Ett annat bruk som ofta förekom vid jultiden var att beströ golvet i boningshuset med långhalm / råg/ vilket avsåg att bereda de återvändande " dödingarna" ett viloläger under deras tillfälliga besök i det forna hemmet. Stundom låg husets get folk i halmen för att de återvändande själar skulle få en ännu bättre viloplats i de övergivna sängarna. En allmän tro rådde fordome, att de döda på denna tid avret gästade människors boningar. Min far talade om huru som man förr måste iakttaga allhet, försiktighet och undvika allt slags buller och støj som annars kunde störa de osynliga gästerna.

Den på golven utbredda julhalmen, förvarades omsorgsfullt och ansågs såsom ganska världsbringande och gavs för den skull kreaturen den dag då de först utsläpptes på bete. Det förekom även att halmen ströddes i trädgården eller ute på åkern då den

allmänt ansågs befrämja växtligheten. Om man tog av julhalmen och inlade i höns- eller gåsredarna så skulle man få stor lycka med dessa djur. De skulle sålunda kläcka bra och ungarna skulle under sommaren vara skyddade för alla slags skadegörelse. De rovdjur som man förr så allmänt fruktade skulle genom detta tillvägagångssätt rent och avsky gården.

De gamla togo tydor av nästan allting och så även av julhalmen. Var julhalmen på juldags morgonen hel och vacker, kunde man därav vänta att den kommande skörden också skulle bli av det yppersta slaget. Den skulle bli lätt att bärga, men kom ihåg att detta endast gälde för gårdens egen del. Om t.ex. en bonde gästade en annan så blev han därför inte delaktig av det goda som denne kunde vänta sig av halmen, om denna var hel och vacker. Var halmen däremot "stacked" d. v. s. kort och sliten, på juldagsmorgonen, vilket kom sig därav att man sprallat eller väsnats för förmycket halmen under julaftonen bådade detta intet något gott för framtiden. Man kunde då riskera att drabbas av missväxt eller också kunde under skördetiden regn omintetgöra ett för övrigt vackert sädesfält. Man kunde även förvänta storm under höstens dagar, vilken då kunde piska sädesfälten så, att det mesta av kornet voro utslagna. Ja, med ett ord sagt, man kunde vara beredd på det värsta.

Man tog även tecken efter hur husfadern under julaftonen låg i halmen, vilket man även trodde kunde inverka på den kommande skörden. Låg sålunda denna spikrak i halmen under julnatten så kunde man också vara förvissad om att vintersäden/ råg/ kom

4138

att växa hög och vacker, var lätt att bärga samt gav för övrigt en mycket god skörd.

17

Låg hushonden däremot krokig, tydde man detta så, att då skulle ~~åttåttåttåttå~~ vinter-
tiden bli piskad av höststormar och resultatet skulle då bli att säden kom till att
bli liten och böjd.

Om husmodern under julaftonen låg och vred sig / ofta / var detta intet gott tecken.
Man trodde då att hon kom till att få en smärtsam död, d.v.s. hon kom till att plågas
mycket innan hon gick hädan. Min far berättade sålunda om en husmoder som under jul-
aftonen vridit och vänt sig i julhalmen, att hon drabbades först av sin makes bortgång,
därefter fick hon "å ona beded" i en finger, vilket var mycket plågesamt samt till
 sist fick hon en ~~h~~hudsjukdom vilket yppade sig i att köttet formligen ruttnade bort
från kroppen.

Då en ung fru låg i halmen / nygift / rak och stilla kunde hon vänta sig en lätt
barnsäng, låg hon däremot krokig eller vände sig kunde hon vara beredd på en svår
hädan. På tal om detta, kan det förtjänas att nämnas, att nygifta såväl man som hustru
inte fingo ligga på havrehalm, detta trodde man skulle medföra att deras blivande barn
blevo rödhåriga.

Om äkta makar lågo i julhalmen och dessa under det mästa av natten lågo vända mot
varandra, så kunde man därav vänta att det första barnet blev en flicka. Lågo de

däremot vända från varandra tydde man detta så , att det blivande barnet blev en gosse.

Då makarna vaknade på juldagsmorgonen skulle man se efter vilken av dem som låg -
nögast, vilket tolkas så, att den som hade huvudet högre än den andra , kom att leva
längst av de båda makarna.

18

Halmgubbar.

Det förekom ofta ^{till} under julen att någon av de äldre tillverkade s.k. julbockar,
duvor, pyttor, löknecker, kärvar, kors och kransar. Dessa tillverkades efter vad
jag kan minnas uteslutande av tröskad råghalm. Ibland förekom det givetsvis att dessa
föremål tillverkades av otröskad råg, då de huvudsakligen voro avsedda att plaseras
utomhus och då till föda och glädje åt fåglarna. Vissa av dessa föremål såsom:
kärvar, julbockar användes under jullekarna, kors , hjul och kransar upphängdes i
stugan och fingo hänga där till Knut, den 13 jan. Man ansåg i allmänhet att dessa
halmföremål vore i besittning av en inneboende alstringskraft som på något säreget
mystiskt sätt meddelade sig åt det kommande årets växtlighet.

Samma undertanke låg också i bruket att fästa julhalm, små knippen därav, i taket,
där den sedan fick sitta kvar till tiden för ny skörd var inne.

Förken på 1875